

УДК 821.09(477)(092)

ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІ ВИСТУПИ МИХАЙЛА МОГИЛЯНСЬКОГО НА СТОРІНКАХ ЧАСОПISУ «КНИГАР»

Зелік О.А.

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

У статті аналізуються літературно-критичні праці М. Могілянського, опубліковані на сторінках часопису «Книгар». Зосереджується увага на жанрових особливостях матеріалів, уміщених на сторінках журналу. У роботі досліджується вплив часопису «Книгар» на становлення літературної критики в Україні. Актуальність дослідження обумовлюється потребою вивчення ціннісних орієнтирів та критеріїв оцінки, якими послуговувався у творчій практиці Михайло Могілянський. Простежено, як естетична концепція автора відображалася у його критичних текстах.

Ключові слова: літературна критика, літературно-мистецька періодика, огляд, рецензія, естетична концепція.

Постановка проблеми. Михайло Могілянський (1873–1942) – самобутня постать в історії української культури кінця ХІХ – початку ХХ століття. Митець залишив по собі обсяжний літературний, публіцистичний, літературознавчий і літературно-критичний спадок. На жаль, праці вченого, розпорошені у періодичних виданнях, лише спорадично долучаються до характеристики й аналізу суспільно-політичного і мистецького життя країни окресленого періоду.

Журнал «Книгар» на початку ХХ століття займав помітне місце у популяризації літератури і української книжки. Дослідники неодноразово наголошували, що часопис надавав можливість висловити свою позицію представникам різних літературних угруповань та естетичних таборів. На думку Лесі Демської-Будзуляк, естетична програма часопису мала витоки ще в ранньому українському модернізмі; на ідейному рівні – це була пропаганда європейського дискурсу, філософії індивідуалізму, свободи творчості, емансипації від Росії; на естетичному – сповідували культ краси, схильність до психологізму [3].

У літературознавстві утвердилася думка, що навколо «Книгара» гуртувалися майбутні неокласики. Аналіз історичних, історико-літературних, критичних, мемуарних, епістолярних дже-

рел засвідчує тривалу співпрацю та спільність поглядів на шляхи розвитку української літератури М. Могілянського і неокласиків. Письменника зазвичай називають «симпатиком групи» (Н. Полонська-Василенко), «неокласиком другої хвилі» (Р. Корогодський), «членом вільної академії» (В. Скуратівський) і т.ін. У журналі «Книгар» Могілянський друкує рецензії на наукову і художню літературу, літературознавчі статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Часопис «Книгар» перебуває у колі наукових інтересів українських журналістико- та літературознавців. Так, Т. Гринівський досліджував часопис «Книгар» як осередок вивчення видавничої справи в Україні періоду визвольних змагань (1917–1920 рр.); у контексті становлення українського книжкового руху «Книгар» вивчали Т. Ківшар, С. Петров, В. Чорній, М. Тимошик та ін.; Н. Матвієнко, І. Савченко зосередили увагу на часописі у контексті історіографії книговидавництва в Україні революційної доби; Л. Рева досліджував часопис «Книгар» як зразок літературно-художньої періодики. Т. Гундорова, С. Павличко, Л. Демська-Будзуляк, М. Стріха розглядали вплив часопису на формування української літературної критики. Сучасні дослідники звертають увагу на репрезентацію індивідуальних нарати-

вів, естетичних платформ і способів реагування на тогочасні суспільно-історичні і мистецькі події представників української інтелектуальної та політичної еліти. Наприклад, С. Іваницька досліджувала публікації Сергія Єфремова на сторінках аналізованого часопису.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Публікації Михайла Могилянского у часописі «Книгар» не були предметом самостійного дослідження. Кость Копержинський наголошував, що дослідження літературної критики «допомагає поставити дане літературне з'явище та й письменника на соціальний ґрунт. Мало ознайомитися з самими літературними пам'ятниками – важливо знати, як розуміли той чи інший твір за різних обставин соціального життя» [4, с. 31]. Вважаємо, що системне дослідження наукової, публіцистичної і літературно-критичної спадщини Могилянского сприяє розумінню українського літературного процесу початку ХХ століття і дослідженню історії української журналістики.

Мета нашого дослідження – проаналізувати публікації Михайла Могилянского у часописі «Книгар», охарактеризувати жанрові особливості публікацій, простежити ідейно-естетичну концепцію автора.

Виклад основного матеріалу. Перший український бібліографічний часопис «Книгар» виходив у Києві з вересня 1917 р. по березень 1920 р. За цей час «Книгар» зажив славу одного з найвизначніших літературно-мистецьких видань. Програмні цілі часопису були визначені у першому числі: «Виявляється справді пекуча потреба в спеціальному періодичному органі, який би займався виключно справами видавництва, був би спокійним і безстороннім літописом нашого письменства і давав би змогу кожному, кому близькі інтереси нашої літературної творчості, бути в курсі цієї справи» [1, с. 1].

Першим редактором часопису був В. Королів-Старий (1917–1919, ч. 1–18), а потім – М. Зеров (1919–1920, ч. 19–31). Михайло Могилянский опублікував у «Книгарі» некролог з приводу смерті М. Євшана, рецензії на белетристичні писання А. Кримського, оповідання С. Васильченка, брошуру Петра Стебницького «Рік Вернігори», дослідження Д. Дорошенка «П.О. Куліш, його життя і літературно-громадська діяльність» та ін., а також представив наукову студію «Григорій Сковорода в українській літературі».

«В історії народів бувають такі критичні періоди, коли «старе» хитається в усіх своїх підвалинах, «нове» не несе нормального поступу ідеалів, вироблених віками народного життя, але погрожує їм цілковитою руїною, повною загибеллю. Думка кращих синів народу в такі часи тривожно, нервово шукає рятунку», – такими роздумами Михайло Могилянский розпочинає свою статтю, присвячену Григорію Савичу Сковороді [7, с. 5]. Відомо, що постать українського філософа стала однією із центральних у літературно-критичному дискурсі доби модернізму. Саме у філософії творці нової естетики намагалися відшукати проєкцію ідей, задумів, цілей, настроїв і почуттів, які формували світогляд і шукання сучасної людини.

Літературознавство початку ХХ століття зацікавлювало увагу на творенні елітарної культури

та необхідності виходу вітчизняного мистецтва на європейський контекст із збереженням національно-культурної своєрідності. А оскільки «європейський світ був породжений з ідеї розуму, тобто з духу філософії» [14, с. 476], то і українські митці відчували необхідність віднайти в національній успадкованій системі цінностей ті риси, що єднали вітчизняне письменство зі світовим. Спільних джерел шукали насамперед в літературі, ставлячи перед собою мету «великі твори розгадати і відповідним способом показати світові» (Л. Білецький).

Етико-філософське осмислення ідей Сковороди українськими модерністами почали осмислюватися в 20-х роках ХХ століття. На цей час Могилянский на запрошення ВУАН уже повернувся до Києва і став активним учасником культурно-мистецького життя міста. У «київський період» учений особливо зблизився з «неокласиками», які «прагнули відновити ідеали високої «книжності», властиві для староукраїнського письменства» [2, с. 16], відродити традицію елітарного світогляду Г. Сковороди.

Серед «неокласичного кола» найбільше уваги науковому дослідженню постаті Сковороди приділяв В. Петров. Цікавим є той факт, що робота Могилянского вийшла друком у тому ж числі «Книгаря», що і перша стаття Петрова («Література про Сковороду») із циклу праць, присвяченого мандрівному філософові.

Дослідження літературознавця має два вектори: особливості філософського світогляду Сковороди та рецепція його духовного досвіду національною культурною традицією. Науковець наголошує, що ставить перед собою завдання літературознавчі: не досліджувати філософію мислителя, а простежити вплив та розвиток її ідей у творах українського художнього слова.

Філософія Сковороди стала для України «самостійною творчою концепцією, що її значення переходить за рамки його часу» [15, с. 302]. В оцінці Могилянского Сковорода і його ідеї стали своєрідним символом української культури, тому увагу вчений зосереджує головню на рецепції поглядів мислителя в літературній творчості інших митців. Вплив світовідчуття і світорозуміння давньоукраїнського мислителя на формування світогляду окремих митців і всієї української літератури ілюструє прикладами творчості Шевченка і Квітки, Котляревського і Гулака-Артемовського, Марка Вовчка і Леоніда Глібова, і «вже у зовсім сучасного художника Коцюбинського».

Т. Гундорова вважає, що Могилянському вдалося довести, що «після Сковороди відбулася зміна всієї ідеологічної парадигми українства» [2, с. 97]. «Великий вплив мандрівного філософа позначається на всьому розвитку нової української літератури» – наголошує дослідник [7, с. 14]. Літературознавець дошукувався розуміння і оперування смислами сквородинівського вчення у літературних творах, наголошував, що ці ідеї знову і знову вступають у потік культури. Такий підхід надавав ідеям українського філософа статусу культурологічної теорії.

Заслужують на увагу рецензії науковця на літературознавчі і наукові дослідження. Так, у поле зору М. Могилянского потрапили дослідження «Куліш, його життя й літературно-гро-

мадська діяльність» Д. Дорошенка (№ 11, 1918), «Рік Вернигори» П. Стебницького (№ 22, 1919), «Боротьба і порозуміння між релігією та природничими науками» А. Пфанкухе (№ 28, 1919).

Михайло Михайлович стежив за виходом у світ науково-критичної літератури про Пантелеймона Куліша, перевидань його творів. Учений, рецензуючи, не лише представляв науковий твір, а й осмислював і оцінював його в контексті сучасного наукового знання. Дослідження Д. Дорошенка ученого приваблює як «майстерно змальований портрет велетня українського відродження» [11, с. 657]. Високо оцінюючи рецензовану працю, Могиланський «найбільшою вартістю розвідки» вважає «спокійний, цілком об'єктивний тон, позбавлений полеміки з хибами й помилками, яких на довгому шляху літературно-громадської діяльності Куліша було не мало», проте закидає колезі «свідоме ухиляння від заглибини в психологічне вивчення своєї теми» [11, с. 657]. Загалом дана рецензія носить інформативний, презентаційний характер, покликана ознайомити з «однією з найцікавіших книжечок, що з'явилися на нашому книжковому ринку в останні часи» [11, с. 657].

«Не часто доводиться читати такі глибоко-змістовні речі, та ще й написані з таким натхненим переконанням», – так починає аналіз виданої окремою брошурою статті П. Стебницького, яка до цього друкувалася на сторінках «ЛНВ» [12, с. 1465]. Могиланський відзначає не лише майстерну літературознавчу інтерпретацію «глибокого й темного твору» польського поета С. Виспенського «Wesele», а й зауважує уміння П. Стебницького розгорнути широку перспективу для українських національних завдань. Ця публікація досить стисла, і має характер рецензії-анотації.

Михайло Могиланський дуже серйозно ставився до наукової літератури, тому рецензія на дослідження доктора філософії Пфанкухе має критичний характер. На думку вченого, філософ у своїй роботі подекуди лише ставить питання, не розробляючи їх, пропонує читачеві аналіз, який не можна визнати вичерпним, тяжіє до схематичного викладу [10].

Погляди Михайла Могиланського на функції і завдання літературної критики найповніше відображені у статті-некролозі пам'яті М. Євшана (№ 28, 1919 р.). Учений глибоко шанував талан і науковий хист колеги, тому висловлював щирий сум з приводу перерваного «багатонадійного життя». Могиланський оцінював естетичну парадигму критика як таку, що підпорядковувала красі усі завдання мистецтва.

Дослідник відзначав, що Євшан поставив собі за мету «оборону прапора мистецтва», з «властивою йому завзятістю ніс прапор творчості культури», обстоюючи ідеал «неминучої потреби іншої естетичної культури для творчості, культури, яка б вивела нас знов на свіже повітря, дала нам знов

здоров'я душі» [8, с. 1951]. Дослідник відзначав у Євшана безмежну щирість та привабливе невпинне горінням вічно шукаючого шляхетного духу, природний художній смак, совісне студіювання наукових дисциплін та невпинну працю, натхненну шуканням правди. Могиланський наголошує, що Євшан обстоював тезу естетичного дієвого мистецтва, і з висоти цього ідеалу оцінював явища української літератури. Імпонувала вченому і здатність критика об'єктивно оцінювати явища літератури: «з сучасних авторів Євшан дуже високо ставив Кобилянську, але те не перешкоджало йому критично ставитись до її творчості», «Євшан виявив тонке і глибоке критичне розуміння Кобилянської як художника» [8, с. 1952]. Та найбільшою заслугою критика, на думку Могиланського, є сформований ним літературно-критичний метод, який застосовувався до оцінки літературних творів.

Проте оцінка творчої спадщини критика не завжди компліментарна. Закидає учений М. Євшанові подекуди односторонність й певну простолінійність; непотрібний войовничо-полемічний тон; брак історичної перспективи в історико-літературних працях.

Цікавими з точки зору аналізу літературних творів є рецензії М. Могиланського на художні твори А. Кримського і С. Васильченка, розміщені в № 28 «Книгаря» за грудень 1919 р. Якщо оповідання С. Васильченка критик характеризує як такі, що «виблискують усіма кращими прикметами художнього таланту автора: запашною, барвистою, музичною мовою, умінням маленький кавалок звичайної дійсності піднести до глибоко зворушуючого змісту, перетворивши його в горні своєрідної ніжної мрійності й оригінального світопочуття» [9, с. 1924], то «Бейрутські оповідання» А. Кримського називає позбавленими сили художніх узагальнень, зауважує, що «щира правда спостережень не відбивається на художньо-упевнюючій силі його писань» [5, с. 1924], а авторові закидає фотографічну, а не мистецьку фіксацію, що не здатна перетворитися на художнє узагальнення.

Висновки і пропозиції. Аналіз публікацій М. Могиланського на сторінках часопису «Книгар» дозволяє стверджувати, що у творчій практиці вченого відбувається зрощення наукової та публіцистичної критики. У літературно-критичних статтях Могиланського домінує естетична оцінка творів, науковий метод Могиланського – культурно-історичний, базований на увазі до літературних фактів, їхніх зумовленостей та зв'язків. Рецензії на наукові і літературно-художні твори розкривають бачення Могиланським стратегічних цілей українського літературознавства початку ХХ століття. Потребує подальшого вивчення співпраця М. Могиланського із періодичними виданнями різних типів, а також аналіз того, як теоретико-літературні розмисли вченого корелюють із його творчою практикою.

Список літератури:

1. Вступ // Книгар. – 1917. – Ч. 1 (вересень). – С. 1-5.
2. Гундорова Т. Проявлення слова. Дискурс раннього українського модернізму / Тамара Гундорова. – К.: Часопис «Критика», 2009. – 447 с.
3. Демська-Будзуляк Л. Методологічні особливості літературної критики в Україні 10–20-х років ХХ століття / Леся Демська-Будзуляк // Studia Methodologica : [науковий збірник] / гол. Р. Гром'як. – Тернопіль: ТНПУ, 2011. – Вип. 33. – С. 22-28.

4. Копержинський К. Українське наукове літературознавство за останнє десятиліття. 1917–1927 / Кость Копержинський. – К., 1929. – 34 с.
5. Могілянський М. Белетристичні писання А. Кримського / Михайло Могілянський // Книгар. – 1919. – № 28. – С. 1923–1925.
6. Могілянський М. Відповіді на Анкету Академії Наук УРСР, Постійної комісії для складання біографічного словника діячів України / Мих. Могілянський // Відділ рукописів Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. – X, 5807, 3 стор.
7. Могілянський М. Григорій Сковорода в українській літературі / М.М. Могілянський // Книгар. – 1920. – № 1–3. – С. 5–14.
8. Могілянський М.М. Євшан (Федюшка) (некролог) // Книгар. – 1919. – № 28. – С. 1951–1952.
9. Могілянський М. С. Васильченко. Оповідання. Куди вітер віє, Дві казки // Книгар. – 1919. – № 28. – С. 1925–1926.
10. Могілянський М. А. Пфанкухе. Боротьба і порозуміння між релігією та природничими науками // Книгар. – 1919. – число 28. – С. 1944 – 1945.
11. Могілянський М. Дорошенко Д. П.О. Куліш, його життя й літературно-громадська діяльність // Книгар. – 1918. – № 11. – С. 657.
12. Могілянський М. Петро Стебницький (Петро Смуток). Рік Вернігори // Книгар. – 1919. – № 22. – С. 1465.
13. Могілянський М. Чернетка автобіографічного нарису / Мих. Могілянський // Відділ рукописів Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. – Ф. 131, № 2(11).
14. Попович М. Модерн і постмодерн: філософія і політика / Мирослав Попович // Дух і Літера. – 2002. – № 9–10. – С. 467–490.
15. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму) / Дмитро Чижевський. – Тернопіль, 1994. – 480 с.

Зелик О.А.

Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленко

ЛИТЕРАТУРНО-КРИТИЧЕСКИЕ ВЫСТУПЛЕНИЯ МИХАИЛА МОГИЛЯНСКОГО НА СТРАНИЦАХ ЖУРНАЛА «КНИГАР»

Аннотация

В статье анализируются литературно-критические труды М. Могиланского, опубликованные на страницах журнала «Книгар». Сосредотачивается внимание на жанровых особенностях материалов, помещенных на страницах журнала. В работе исследуется влияние журнала «Книгар» на становление литературной критики в Украине. Актуальность исследования определяется необходимостью изучения ценностных ориентиров и критериев оценки, которыми пользовался в творческой практике Михаил Могиланский. Прослежено, как эстетическая концепция автора отображалась в его критических текстах. **Ключевые слова:** литературная критика, литературно-художественная периодика, обзор, рецензия, эстетическая концепция.

Zelik O.A.

Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

LITERARY-CRITICAL PERFORMANCES OF MYKHAILO MOHYLANSKYI IN THE “BOOK-SELLER” PERIODICAL PAGES

Summary

The article embraces the thorough analysis of Mykhailo Mohylanskyi literary-critical studies, published in the “Book-seller” periodical pages. Crucial attention is paid to genre peculiarities of materials, embodied in the latter. The fact the “Book-seller” periodical influenced the Ukrainian literary critique was logically ascertained. The actuality of the research is mainly based on the necessity of the disquisition of value reference points’ as well as evaluation criteria, used in the Mykhailo Mohylanskyi practical experience. The peculiarities the author’s aesthetic conception has reflected in his critical texts were under the deep examination.

Keywords: literary critique, literary-artistic periodicals, review, opinion, aesthetic conception.